

KÜNHÜ'L-AHBAR'A GÖRE ÂLÎ'NİN BAZI ÖZELLİKLERİ

Prof.Dr. Ahmet UĞUR*

GELIBOLU'lu Mustafa Âlî (948-1008/1541-1599) yıllarında yetişmiş bir ilim adamımızdır. Âlî şairdir, araştırmacıdır, tarihçidir, münekkiddir ve devlet adamıdır. Çok şeyler ummuş, gözü daima yükseklerde, bunları da elde edemediği için daima müştekindir, daima tenkid edicidir. Bu doymayan hırsı nedeniyledir ki, yer yer dolaşarak, devlet sınırlarının hemen hemen her yerini gezmiştir. Fakat bu fırsatı kaçırmayan Âlî gezip gördüğü yerleri eserlerinde bize aktarmaktadır. Amasya'da, Kayseri yolunda görüp ziyaret ettiği yerler, gördüğü alimler ve kitaplar hakkında bize bilgi vermektedir.

Biz onun diğer yönlerini bırakarak, "Kühü'l-Ahbar"ın bir kısmında inceleyebildiğimiz bazı özelliklerini sizlere aktarmaya çalışacağız. Biz bu özelliklerini şu başlıklar altında topladık:

- 1- Kaynakları kullanma ve vermesi.
- 2- Ondaki Anadolu ve bilhassa Gelibolu ve civarı aşkı ve sevgisi.
- 3- Kullandığı Türkçe ve yabancı kelimeler.
- 4- Tarihçilik anlayışı.
- 5- Tenkitçiliği "Devri, kaynağı ve şahsı" idâre anlayışı ve kaderciliği.

1- Kaynakları Kullanması ve Vermesi : Âlî yazdığı her devir için muteber kaynakları kullanmış ve bunları bahsetmekten de asla çekinmemiştir. İdrîs-i Bitlîsî, Âşık Paşa-zâde, Ruhî, Neşrî, Mîr-Hond, Tevkiî Muhammed b. Ramazan, Hoca Saadettin, Seyyid Lokman, Arap-Şah, Şerafeddin Ali Yezdî, Mevlanâ Şahabüddin "Mahâcettü't-Tevarih", Latîfi, Sehî Velâyet-nâme, İbrahim b. Hanif Şâh "Acâyibu'l-Kübrâ", Kısâb-ı Enbiya, Dürr-i Mekkûn, Zafer-nâme, Şekâik-i Nûmâniye... Daha niceleri onun kullandığı kaynaklardandır. Kaynakta gördüğü hatalar varsa onu da tenkit etmektedir. Meselâ bir yerde Şekâik'in yazarı hakkında İ. Murad'ın cülûsundan (761/1359) bahsederken diyor ki, "Şekâik-i Nûmâniye müellifi dikkat itmeyüp cülûs tarihinin sîttinden taayyun etmişler. Halaki siyâk-u sıbak dellâlık ile hilâfî semte gitmişler..." (24a)

Yine Timur ile Yıldırım Beyazıt arasındaki olaylardan bahsederken diyor ki; "Bazı müverrihîn-i pür-taksîr, Selâfîn-i Âl-i Osmânî tevkîr ve Timur Gürgâni semâet-ü tahkîr kâsdına hilâf-ı vâki' bazı nesnelere yazmışlardır." (34a)

* Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi.

"Arab-şâh ahvâl-i Timur'u Ta'n-u kadh ile yazmıştır. Ve Mîr-Hond müverrih, Timur neslinden olan Hüseyin Baykara asrında te'lif itmekle, Timur medayihına mübâлага-güşes kılmışdır. Bu hakir her ne yazdım ise esahhu'râst yazdım..." (37b)

Eğer bir türbeden, bir kitabeden ve kitabdan bahseden bir nakil ise "Kütüb-i tevârihde mestûr ve bu hakîre manzûrdur ki" (13b) diyor. "1005/1596 yılında Kayseri'ye Mîr-Livâ ve Bozok Sancağının hıfz-u hirâsetine memur olmuşdum. Osman Paşa Tekkesini zaviyenin şeyhi bana anlattı. Yine 1004/1594 Amasya'da Derterdâr iken Ladik nam kasabada Ahmed-i Kebîr-i Rifâi Hazretlerinin markad-ı mutahharasını ziyaret kıldım." (23b)

Ahî Evrandan bahsederken "Hacı Bektaş-ı Veli velâyet-nâmesinde mestûr ve bu hakîre manzûrdur ki..." (23b)

I. Murad'ın Bursa'da yaptırdığı camide taş kesilen şahini görmüş "Eğer görmezsem inanmazdım. Uçurma sanurdum. Gerçek sanmazdım..." (24b) yine Yazıcı-zâde'nin Muhammediye adlı kitabını yazarken âh itmesi ile kitabın o kısmının yandığından bahsediyor ve diyor ki, "Kendü hatları ile mestûr olan Muhammediyede bu hâlet ma'lûm ve mestûrdur. Bu hakîre de manzûrdur." (83a)

Fakat bazı yerlerde eserlerden olduğu gibi aktarıyor ve ne buldu ise, düzme, uydurma demeden hepsini naklediyor. Mesela, İstanbul ve Ayasofya hakkında bilgi verir iken, İdrîs-i Bîlîsî'nin Heşt-i Beheşt'inden, Dürr-i Mekkûn'dan, Kısâs-ı Enbiyâ kitaplarından, Acâyibu'l-Kübâ v.b. den aynen aktarıyor.

2- Âli'deki Anadolu ve Bilhassa Gelibolu ve Cıvırı Sevgisi: Âli Anadoluyu ve bilhassa doğduğu yer olan Gelibolu, Bolayır ve o havaliden sıkca bahsediyor. Bunların fatihlerinden, burada yetişenlerden, Gelibolu ve havalisinde yapılan âsâr ve sahiplerinden yer yer örnekler veriyor. Hatta Hızır A.S.'a orada bir nakliyeciyeye yardım ettiriyor. Bu yurtları bizlere vatan yapan ecdadımız Âli-i Osman'a dualar ediyor.

Hak Teâla bu nesli pâk-i müdâm
Saltanat birle kılsun istihdâm
Adle meyl eylesin vücudları
Kâmil olsun sehâ vücûdları
Niçesi oldı Hâdimu'l-Harameyn
Kıldılar kâinâtı lutfile zeyn

M. Akif merhumun :

Bastığın yerleri toprak diyerek geçme tanı
Düşün altında binlerce kefensiz yatanı

beytinde saklı olan manayı Âli, Osmanlı toprağı için asırlar önce söylüyor :

Milki Rûm olmazsa elbetde nazargâh-ı Hüdâ
Evliyâ anda gelüp bulmazdı neşvü nemâ
Şehsuvârım sakın ol yerleri hâli sanma
Çiğneme kendini sakın ayağın alur ejderhâ (23a)

Bu toprağa âşık olan Âli, Timur felaketi için şu acıklı beyitleri söylüyor :

Diyâr-ı Rûmı şeb-i târ içinde bî-nûr it
Zalâm-ı leşker-i Tatarı dermeyân göster

Yazık değil mi kıyasız diyâr-ı Rûma felek
Dem-i kıyamet ise bari bir nişan göster (29b)

Bolayır, Garye-i Gelibolu'ya guşlukluk menzil yer olmanın, ekser evkâfda ikâmeti anda isbat buyurdular. Şikârgâhı hâristân-u kûh ve deşt-i çengelistan olmanın "Ne belâ yerdir" deyü ta'bir eylediler. Ba'dehu anların nefsi-pâk-i zâyi olmayup, Bolayır namıyla şöhret virildi. (18b)

Yine başka bir yerde Âli diyor ki, Süleyman Çelebi'nin Şeyh Mahmut nâm cediti ki, mezarı Gelibolu'ya nisf-menzil olan Bolayırdadır. Rûm ili Fatihî Süleyman Paşa (İbni Orhan Gazi) ya bir duâ-nâme yazıp-şu beyti söylemiştir.

Velâyet gösterib halka suya seccâde salmışsın
Yakasın Rûm İlinin dest-i takvayla almışsın (41b-42a)

Âli bize, kendi doğum yeri olan Gelibolu'yu da, nazm halinde şöyle anlatıyor :

Mevlidimdir benim hem ol kişver
Peykerim anda buldı kuvvet ü fer
Pederim Ercümendim Abdullah
Hâce-i ehli-i hayr u târik-i câh
Ni'meti ehli ilme âmâde
Kerem ü lütfi hâriku'l-âde
Leb-i deryâdadır o şehr-i latîf
Bâğ u râğî misâl-i Huld-i nazîf
Etkiyâ kâmdır, güzel yerdir
Sâlihi ammâki gark-ı gevherdir
Hasılı ol diyâr-ı nûzhet-sâ
Oldı eshâb-ı tâlî'a menbâ'-ı câ
İçlerinde kimesne yok hâli
Herkesin muntazamdır ahvâli
Kimi ârif kimi mücahiddir
Kimi kânî kimisi âbiddir
Merd-i 'ayyâşa hadd u nihâyet yok
Ola ma'mûre haşredek o makâm
Beyt-i ma'mur idine âni enâm (18a)

Âli Hızır A.S. burada, arabaları ile nakliyecilik yapan, bir hemşchrisinin, öküzünün kırılan ayağını tedavi ettirir.

Burasının alınışını ve güzelliğini de şöyle dile getiriyor : Hâsıl-ı kelâm, Süleyman Paşa-i Gâzi altı ay mikdârı Rûm ilinde aldı virdi. Gâzi Umur Bey ve Evranos Bey ve Ecc Beg ve Fâzıl Beg ve birbirlerinden peg niçe begler etraf-ı memâlike akınlar kıldı. Tarihi hicretten sene-i semânin ve hamsin ve seb'a-mîle (759/1356) hududunda daru'l-cihâd-ı kadîm, âşiyân-ı şahbâzân-ı kavim leb-i deryâda vâki' bâğ-u râğ ye huld-i berîn gibi terâvîf ü letâfetle şâyi' Gelibolu kal'asını aldılar. Deryada müşerref bir Âli saray bina cyleyüb anda

kaldılar. Hususan Sultan Murad Hân-ı nâmdar ki, Gâzi Hüdâvendigâr namıyla şöhre-i dâr u diyârdır ve sülâle-i sâmiyede kerâmet ü velâyetle bülend-iştihârdır. Ekseriya Gelibolu'da sakin oldılar. Burusa dâru'l-mülkünden, her cihette anı tercih kıldılar. (18a)

3- Kullandığı Öz Türkçe Kelime, Deyimler ve Verdiği Türk Örf ve Adetleri : Âlî'de dilimize karşı bir çaba yoktur. Türkçesi olan pek çok kelime ve deyimın malesef Farsça veya Arapçasını kullanmaktadır. Uzun Hasan yerine, Hasan-i tavil diyor. (219a) Eli çabuk yerine, çabuk-dest diyor. (229b) Bir olayı anlatır iken ... yılı Receb-i müreccebin 27. gicesi ki se-şembe gicesidir... Yine bir yerde, Timur medayihına mübalağa-küşiş kılmıştır. (37b) diyor yevmi harb irtesi (230a)

Türkçeyi çok basit bir dil olarak görüyor. Aşık Paşa'dan bahsederken "Basit Türkî lisanla Târih-i Âl-i Osman dahi yazmışlardır, ifadesi beyne'l-enâm ve'l-hâss şâmil olmasın irâde kılmışlardır. (15a) Yazar Süleyman Çelebi'den bahsederken diyor ki; "ol tarihte ra'bet-i eş'âr diyâr-ı Acemde idi. Bâzâr-ı Rûmiyânda eş'âra candan rağbet ve kıymet yogıdı. Feammâ mezbûr Süleyman Çelebi merz-i bûmun yalnız yükriği olup, Süleyman iken Süleymanlık ederdı. (41b) Yazar Nesîmîden bahsederken de der ki; "Evvelâ Türkî-şiire şöhet viren seyyid-i mezbûrdur. Fârisî ve Arabî eş'ârı dahi mevfürdur. (84b) Fakat tesbit edebildiğim aşağıdaki Türkçe kelime ve deyimler, örf ve adet örnekleri de Âlî'nin kullandığı ve verdiği şeylerdir. Teşrifat : Nevbet çalınırken ayağa kalkılır. (11b) İstanbul'a tarak ve kaşık, Tarakçı-yeniçesi, Sargon ve Mudurnu'dan gelirdi. (11b) Eirâk kabilesi mabeyninde ferzend-i mehtere paşa denilmek adet olmagın... "Süleyman İbn Orhan" (18b) Seroz fethinde altın taslar giyilip üsküf icad oldu. 767/1365 (26b) Ümerâya hilat verilmeye Yıldırım Bayezid zamanında başlandı. (28b) Bir ceng oldu ki gövdeyi kan götürdü. (59a) Dibelek-(Tamamen). (59b), kayın ata, kayın (60b), Ale'l-Husus sâl besâl; Mekke-i Mükerreme fukarasına ve Medine-i Münevvere zuafâsına sürre nâmındaki mâl-ı mecmu'-ı muayyeni irsâl, evvelâ bunlardan sudûr idi (Çelebi Mehmet) (64a) Uçurtma (uydurma, palavra) (24b) ımızganmak (9a), gök cihani : dünyayı (78a), Atarkasında : atırtında (77a) el yüze sürdü : (77a), evlerine koyuldu (77a), Ateş urdılar (77a), konukladı (77b) sonucu : nihayeti (78a), Bolayki : umulur ki (80b), Tutalım : farzedelim (83b), çölmek (83a), yahni (83a), etrafa göz kulak tutmak (87b) Hoca-daş olmak (94b), Torusuna vaz' itmek : tepesine koymak, zaybak : civa (94b), tabanca : tokat (219a), altmış akçe oturak verildi. (209a)

Bunun zamanına kadar (Fatih) Osmanlı zerkeş-i kulah-ı mevlevî üzre destâr-ı perîşan sarınuhlardı. Bunlar uskuf-ı zerrini huddama ta'yin idüb, halline ve hürmeti kaşına ve ülemaya teşebbuñ niyetine sûf-ı mücevveze resminde mevsûf bir güne taç giydiler. (86b)

Yavuz'dan bahsederken "Pederi ve cedd-i büzürg-vârı gibi taç giymediler" daha sonra Selimî ıtlak olunan bir nevi (üsküf) sarıklı külah-börg giydiler. (22a) Dibelik : dâima tamamen (222b), mânzumelerde bile bir mısra Türkçe ise birini Farsça vermek yine Âlî'nin özelliklerindedir. Meselâ Çaldıran hakkında bir beyit böyledir.

F : Piyâde râ çih tahammül be pây-ı hayyâlân.

T : Ve bi'l-cümle surh-ı serhan lisanında Çaldıran (229a)

4- Tarih ve Tarihçilik Anlayışı : Âlî bizce, her şeyden önce bir tarihçidir. Olayları anlatışı, tenkidi ve bilhâssa kaynaklarını zikr etmesi yönünden çok dikkatli bir tarihçidir. Körükörüne bir nakilci değildir. Onları alıp sonra kendi fikrini ve görüşünü vererek okuyucuyu düşündürmektedir. "Yukarıda söylediğimiz gibi bazen aynen aktardığı da

vakîdir." Biz onun tarihçiliğini esas kendi devrini ele alışını okuyup gördükten sonra daha iyi anlayacağımıza kaniyiz.

O, eserinin bir yerinde tarihin gayesini şöyle tarif etmektedir. "Ümmete mucib-i ibret ve mahz-ı pend ü nasihat almağışçün tahrîr kılınmıştır." (91b)

Bir iki örnekte tarihçiler ve kendi yaptıkları hakkında verelim. Timur ile Yıldırım Bayezid arasındaki olaylardan bahsederken şöyle diyor : "Bazı müverrihîn-i pür taksîr, Selâtin-i Âl-i Osmânî tevkrî ve Timur Gürgân'ı şemâtet ü tahkîr kâsdına Hilâf-ı vâkî' ba'zı nesnelere yazmışlardır. Hâlâki Âl-i Osmân'a riâyet yüzünden ihânetle yolların azmışlardır. (azıtmışlardır)... Bu hakîr-i bî-iz'ân bî-irâdeti'llahi Deyyân, bu babda tamâm, izhâr-ı hakka meyelân ve zamanındaki efâdil ve meşâyihden tettebbu'u-künân, râh-ı tahkîkda envâ-ı sây-ü dikkatle ki, pûyan oldum. Kazaya rıza hüccetini meşîyyetini dest-i kudretle imza olub, tarafeynin bî-kem ü kast esahh ü râst yazılmasını râcih u evlâ buldum. Ana binâen ol esnalarda zuhura gelen teklîfât-u zellâta bî-lâ ketmü noksân tahrîr-ü tasfîr eyledim. (34a-b) Aynı konuda başka bir yerde de şöyle demektedir. "Arab-şâh ahvâl-i Timuri ta'n u kadh ile yazmışdır. Ve Mîrhond Müverrih, Timur neslinden olan Hüseyin Baykara asrında telîf etmekle, Timur medâyihuna mübalâğa-gûşîş kılmışdır.

Bu hakîr, izhâr-ı hakk idüp her ne yazdım ise esahh u râst yazdım. Ve ne nakl itdüm ise bî-kem ü kast tahrîr eyledim. Zirâki müellife bundan büyük ayıp olmaz ki, hakkı ketm eyleye. Kimine vasf ihtiyâr idüp 'arzla söyleye. Mutâla'a idenlere ma'lum olur ki, asla garaz ve taassub semtine gitmedim. Ve hakk-şinâsâna mefhum olur ki kizb ü iftiraya cüret itmedim. (37b)

Âlî kendisinin ve belki de tarihçilerin sadece naklettiklerini ve gerçeği ancak Allah'ın bildiğini söyler. "Tarih-i Neşrîde, bazı müverrihîn Âl-i Selçuk, Hz. İbrahim A.S. neslindedir", didikleri, hata-yı fahişdir, dimişdir. Ya'ni ki Monla Neşrî müverrih bu vecihle beyân eylemiştir.

Li-müellifihî

Bir kıssadır bu hâmeki sâni edâ kılır
Biz nâkiliz esahhını ancak Hüdâ bilür (7b)

5- Tenkitçiliği : Âlî gerek yaradılış ve gerekse devlet hayatındaki uğradığı haksızlık nedeni ile çok tenkidçi bir şahısdır. Bazen şahısları ve genelde devri tenkid eder.

Ak Bıyık ve Molla Yegân'ın ifadelerine göre; Sultan Osman, Orhan ve Murad zamanlarından hamr içilmezdi. Fısk u fücür yok idi. Böyle bir hadise olsa ulema Padişahın kapısına gelir "emr-i bi'l-ma'ruf nehy-i ani'l-münker itmez isen buradan gitmeyiz" diye sultânî ikaz ederlerdi. O da derhal duruma müdahale iderdi. Bunlar zamanında bir kadılık boşalsa kimse almazdı, "Kadılık cehennemden bir hasırlık yer" diye vebadan kaçır gibi kaçarlardı. Zamana (Yıldırım Beyazıd) kadılarına göre ekseri adalet ve diyanetle engüşt-nümâ idiler. Ve bu asrın guzât-ı bî-rahmi ol zamanda olsa, birisi can kurtarmayacağı dahî zahir ve hüveydâ idi. Arab nedimin kadıları ücret bağlanması ve Monla Yegan ile Ak Bıyık'ın "velâ teziru vâziretün vizra uhrâ" âyetini tartışmaları (38a) Bir acem tâcirinin "Lâ nüferriku beyne chadin min rusulih" âyetine Süleyman Çelebi'nin "Tilke'r-rusulü" ve beytle cevap vermesi vb.

Ölmeyüp İsa göğe bulduğu yol
Ümmetinden olmak için idi ol

Bu zamanda ol kadar fesâdat oluyor. Cevap verip susturan yok. (41b)

Fatih devrinden şöyle der : "Ol asırda padişah olanlar elbette ehl-i irfâna râğbetde, ulemâ ve şuarâyâ âtîfetü 'inayette birbirlerine tekaddüm ve tekallüb kasdın iderlerdi. Memâlik-i mahrûselerinde zuhûr iden ashâb-ı kemâlatden gayrı yâd illerdeki erbâbı maârifden olanlara bile cezb-i kulûbına cüll-i himmet idüp casuslar gönderirlerdi. (86b) Bunun zamanına kadar Osmanlı zerkeş-i külâh-ı Mevlevî üzre destâr-ı perîşan sarınırlardı. Bunlar üskûf-i zerrîni kudemâyâ bırakub halline ve hürmeti kasdine ve ulemaya teşebbüh niyetine sâfi-mücevveze resminde mevsûf bir gûne taç giydiler (86b) şimdi kalmadı.

Âlî, Yavuz devri ile kendi devrini karşılaştırıyor ve şöyle diyor : Padişahın yüce himmeti olarak bir kuluna iki üç mansıbı birden verirdi. Ve zamanında azl belaları yokdu. Herkes kabiliyetine göre müreffehu'l-hâl ve sâhib-i câh-u celâl kılına.

Zamanımızda ise bir mansıbı iki veya üçe taksim idüp ehl olmayanlara verirler. Bir mansıba biri dahi talip olsa, altı ay kaldı ise "yeterince faydalandı" deyü alır başkasına verirler. "Alınmama sebebi nedir" denilse teftiş idirip elinden nesi varsa alırlar. Böylece devletin temeli sarsılır. Devletin memurları ve askerler zayıflar mertebesine düşerler. (232b)

6- İdare Anlayışı ve Kaderciliği : Âlî'nin anlayışı da müslüman Türk idarecilerinin anlayışıdır. Halk ve onun refahı başta gelen konudur. Doğu İnan geleneğinden olduğu gibi temel hazine değil, halktır. Bir nazm parçasında bunu şöyle dile getirmektedir.

Şehriyârın varlığı reâyâdır
Anlar olmak hazîne evlâdır
Neylesin ol hazîne-i âdem
Ki ola bir dam dotusu sîm ü dirhem
Deni olur sîm ü zer bitirmez iş
Hasm olur sahibine nakd-i gümüş
Mülke kast itse bir adüvv-i kavî
Kapısa bir diyârı cünd-i kavî
Lazım ol demde ehl-i seyf ü kalem
Vire tâ kim netice tuğ u 'alem
Malı insan yığar zevâde için
Can u dil kuvvetin ifâde için
Yoksa yitmez begim zer ile sîm
Tığdır eyleyen 'aduy-i dû-nîn (2b)

Âlî bir yerde Şah İsmail'in Tebriz'de yetimlerin kullane mani olduklarından bahsederken şöyle der : "Milk leşkersiz ve asker atâyâyı bî-mersiz ve atâyâ raiyyet ve bezirgansız müyesser değildir. (237a)

Fatih döneminde halka hizmet edecek memurlara çok dikkat ederlerdi. Memlekete hizmet edemeyecek mayası bozukları asla devlette yüksek mevkilere getirmezlerdi. Âlî bu konuda özette diyor ki; Esirler ve devşirmeler geldiğinde, saray hocası ve kapu ağası ki, bunlar kıyâfet ilminden çok anlarılardı. Adam olacıkları seçerler yetiştirirlerdi, olmayacakları nefes olarak kalsın diye taşraya gönderirlerdi. Eğer içeri almır ise, rütbesine göre yükselir. Ağa, mirlivâ, melikü'l-ümerâ olur halkı zulüm ve cevr ile yakar yandırır.

Halbuki o devirde ümerâ, kârdân ve her Melikü'l-ümerâ, pesendide-i akran; vüzerâsı ise, adl ile şöhre-i cihân; vükelâsı, dâniş ü bî-nîşle memduhu rûşinâsân idi. (6a)

Bu konuyu nazm halinde şöyle belirtir :

Bed-asıl lâbüd bilürdi kendüyi
Hâkim olsa zâlim ü gaddâr olur
Mansıb ashâbın soyar üryân eder
Şefkat itmez kimseye cevvr olur (5b)

Âlî sultanın bir memlekette tek olmasının taraftarıdır. (48b)

Bir acepdır ki bir vilayete
Mümtenidir sığa iki sultan
Sığışır bir harabe evde veli
Niçe dervîş-i bî-serü sâmân

Devlette saltanatın Allah vergisi (şans-talih-kut) olduğunu, Sultan Cem ile II. Beyazıt arasındaki çekişmelerle anlatır ve şu cümle ile bitirir : "Devlet gelmeli olunca bi-zahmet gelür. Emma gitmeli oldukta talibinden niçe bin fersah irak gider." (86b)

Kaderciliği : Kadercilik bizde Avrupa tarihçilerinin anladığı manada değildir. Bizde de Allah "Allah istediğini yapan ve dilediği gibi hükmedendir. Fakat bizde sebep netice bağı vardır. Bu da sünnetullahdır." Ama herşeyin sonu ölümdür. Bundan kaçış yoktur. Âlî de eserlerinde bunu vürgulamaktadır.

Âkıbet kâr bu dehr herkese
Bâd-ı fenâ Pîr ü civâne ise (13b)

Lala Şahin Paşanın Hacı II Beyi haseden katli üzerine Âlî şöyle der :

Rûzgârın bu kârıdır ezeli
Merd-i hizmet-güzârı bî-ser ider
Cân-u başla hizmet eyleyenin
Cevr-ile hâlini mükedder ider
Yolına can viren kulun şehler
Kudreti toprağa beraber ider
Başın almaz ise siyâset ile
Harı kahrı yarı şerler ider
Layık-ı rıfat olanı devran
Düşürür zillete mahakkar ider (19b)

Allah'ın değişmez kanunundan Âlî şöyle bahseder :

Budur âyini resm-i çarh-ı gerdun
Kimin handan ider kimini giryân
Kimi sertâc ile mâlik sipâha
Kimi köhne-rüşd olmaz külaha
Kiminün pişteridir sümbül-ü gül
Kiminin ferşi olmuş âteşinkil

İrişince kaza ey merd-i âgâh
Yüzer postunu şîrîn gürk-u rûbâh (48b) (49a)

Başka bir şiirinde de bu konuyu Âlî şöyle belirtir :

Bu hân içre niçe hân kondı göçti
Bu tahta niçe Sultan kondı göçti
Kamusu ağlayarak geldi gitdi
Eyit kangısı handan konu göçtü
Bulmadı ecel zehrine tiryâk
Bu şehre niçe lokman konu göçdi (85a)

Yavuz'un vefatı üzerine söylenen şu beyitler de bu konuda çok manalıdır :

Hayl ü haşemle yeryüzüne sığmayan hidiv
Bir pare hâk içinde nihân oldu genç-vâr
Dergahını nufusa ziyâret-gâh eyleye
Kıldı vücudı heykelinin sâkin-i mezar

.....
Şol yokluğun ki gayeti var ne ızdırab
Şol varlığın ki ahiri yoktur ne itibar (253a)